

**ОСВІТЯНСЬКЕ
КРАЄЗНАВСТВО
В ОСОБАХ**

УДК [001:930](477.75)–057.4

Андрій Непомнячий (м. Сімферополь)

ЗАБУТИЙ ПОДВИЖНИК ОСВІТЯНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА: ОЛЕКСІЙ ДЕРЕВИЦЬКИЙ

На основі архівних матеріалів Санкт-Петербурга, Києва, Сімферополя, Москви, Ялти відтворений внесок у розвиток кримознавства видатного українського історика Олексія Деревницького. Висвітлено найменш досліджений – кримський період життя вченого.

Ключові слова: *О. М. Деревницький, кримознавство, Таврійський університет (педінститут).*

Серед діячів кримського краєзнавства чимало відомих представників академічних кіл, чиї імена сьогодні є класикою української історіографії. Саме таким є організатор історичної науки в Криму, історик Олексій Миколайович Деревницький (1859–1943) – перший декан історико-філологічного факультету Таврійського університету. Його внесок у розвиток кримознавства отримав висвітлення тільки в останні роки [1]. Найбільш ґрунтовна з прижиттєвих біографій О. М. Деревницького, яка підготовлена І. В. Нетушиним [2], хронологічно обривається початком ХХ століття і містить ряд неточностей. Заповнити наявні прогалини допомогли документи архівів Києва, Одеси, Санкт-Петербурга та Ялти.

Про дату і місце народження майбутнього вченого є розходження. Було відомо, що Олексій Миколайович Деревницький народився 9 (за іншими даними – 12 [3]) березня 1859 року в родині асесора Полтавського губернського правління [4]. У зв'язку з цим особливий інтерес представляють виявлені нами в Санкт-Петербурзькій філії Архіву Російської академії наук біографічні документи О. М. Деревницького. З власноруч заповненої «доктором грецької словесності, професором Кримського педагогічного інституту (колишнього Таврійського університету)» анкети дізнаємося, що він народився 8 березня 1859 року в Харкові [5]. Найважливішим біографічним джерелом є детальна автобіографія О. М. Деревницького (1927 рік), що міститься в цій же архівній справі [6]. Дитячі роки майбутнього вченого пройшли в Харкові і Білгороді, де він навчався в гімназіях. Курс середньої освіти юнак закінчив із золотою медаллю. Ставши студентом історико-філологічного факультету Харківського університету, він обрав основною спеціальністю класичну філологію, а спеціалізацією – грецьку словесність. Серед вчителів були відомі вчені – В. К. Надлер і М. Н. Петров.

У 1884 році О. М. Деревницький закінчив університет зі ступенем кандидата і був залишений при цьому вузі стипендіатом для дворічного приготування до професорського звання за предметом грецької словесності. Його науковим наставником був відомий вчений-енциклопедист Й. І. Пеховський.

Ще до захисту магістерської дисертації за клопотанням декана історико-філологічного факультету Харківського університету Василя Карловича Надлера О. М. Деревницький був призначений приват-доцентом Харківського університету (затверджений 31 січня 1887 року). Дуже нечисленні університетські викладачі в Росії удостоювалися даної посади в такому молодому віці, причому не маючи магістерського ступеня. Так колеги по службі висловили повагу до дарувань та ступеня підготовки молодого магістранта. З осіннього семестру 1887 О. М. Деревницькому було доручено читання обов'язкових курсів з предметів класичної філософії, а також за вакантною в той час кафедрою історії та теорії мистецтв [7]. Дисертацію на ступінь магістра «Гомерические гимны: Анализ памятника в связи с историей его изучения» О. М. Деревницький захистив у Санкт-Петербурзькому університеті 4 грудня 1889 р. Ступінь доктора грецької словесності Олексій Миколайович отримав від ради Харківського університету 6 грудня 1891 року, за дисертацію «О начале историко-литературных занятий в древней Греции» [8]. Уже в ті роки в науковій літературі творчість філолога оцінювалась як «серйозні наукові праці фахівця» [9].

17 червня 1892 р. О. М. Деревницький був затверджений екстраординарним професором Харківського університету. Курси з історії грецької літератури, історії мистецтв та історії стародавніх народів, що він читав, відрізнялися вмінням цікаво піднести великий фактичний матеріал і завжди збирали великі аудиторії. Крім того, професор читав і ряд спеціальних курсів

з теорії мистецтва, історії християнського мистецтва, історії італійського живопису XV – XVI століть.

У серпні 1893 року Олексій Миколайович був переведений в Новоросійський університет [10]. Хоча науково-літературна робота вченого в Одесі тривала, але вже мала не настільки великі розміри, як це було в харківський період науково-викладацької діяльності (1885–1893). У Новоросійському університеті центр ваги його діяльності перемістився на адміністративну зайнятість. 25 листопада 1894 р. О. М. Деревицький був призначений деканом історико-філологічного факультету Новоросійського університету [11], а в 1899 році це призначення було подовжено [12]. Новоросійський край разом з тим давав і благодатне підґрунтя для поглиблених досліджень за його спеціальністю в галузі історії давньогрецьких поселень і давньогрецької філології. Протягом 1895–1896 років Олексій Миколайович зробив кілька наукових поїздок в європейські бібліотеки, де працював з літературою з античного періоду Північного Причорномор'я [13]. 14 грудня 1893 він став дійсним членом Одеського товариства історії та старожитностей [14]. Природним був в цей час інтерес вченого до давньої історії Тавриди, що проявлявся все більше.

На сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей» з'являються його наукові повідомлення, пов'язані з вивченням античних старожитностей у Криму. В дослідженні «Несколько греческих статуэток из собрания Одесского общества истории и древностей и Ал. Ив. Нелидова» [15]. О. М. Деревицький зупинився, зокрема, на датуванні грецьких статуєток із зібрань відомого колекціонера-посла Російської імперії в Константинополі, ініціатора створення там Російського Археологічного інституту Олексія Івановича Нелідова, знайдених при розкопках Пантікапея. Робота викликала жвавий інтерес серед колег О. М. Деревицького і отримала їх високу оцінку [16]. У доповіді «О раскопках г. Дирина в Чокрак-Мама и Куль-Тепе» вчений ознайомив членів Товариства з інформацією, що була йому передана археологом О. О. Діріним, що проводив дослідження стародавніх міст Боспорського царства [17].

1 квітня 1903 вчений зайняв посаду ректора Новоросійського університету. Ректорство О. М. Деревицького прийшлося на час революційного піднесення в країні. Новий керівник вузу розпочав жорстку боротьбу проти революційно-демократичного руху в університеті. Однак ця політика викликала різке невдоволення основної маси студентства та більшості професорів. Вже 10 вересня 1905 року Радою Новоросійського університету був обраний новий ректор – Іван Михайлович Занчевський.

Подальша кар'єра Олексія Миколайовича складалася за відомством Міністерства народної освіти. Восени 1905 року він був призначений опікуном Казанського навчального округу, а 31 грудня 1911 р. вийшов указ про його переміщення попечителем Київського навчального округу [18]. Вал адміністративних справ, звичайно, заважав О. М. Деревицькому продовжувати поглиблено займатися науковими дослідженнями. У листі до історика І. А. Лінніченка він писав: «<...> мої мрії – зосередитися на який-небудь великій роботі <...> погано здійснюються» [19].

У смутні революційні роки О. М. Деревицький, як і багато інших вітчизняних вчених, опинився в Криму, де в нього було багато друзів. Тут ще не було голоду і такого свавілля, як у великих університетських центрах (Петроград, Москва, Київ, Одеса). У зв'язку з цим до Криму тривав приплив інтелігенції з різних регіонів країни. Ця обставина стала вирішальною в передісторії створення першого вищого навчального закладу в Криму. О. М. Деревицький взяв активну участь в організації Таврійського університету в 1918 році [20]. В «Автобіографії» він так пояснював причини свого переїзду: «<...> за хворобою вийшов у відставку і оселився в травні 1917 р. на проживання в Криму. У 1918 р., оговтавшись від хвороби, взяв участь в організації Кримського університету як філіального відділення Київського університету» [21].

Збереглося прохання доктора грецької словесності Олексія Миколайовича Деревицького про прийом на роботу в філіальне відділення Київського університету в Ялті. Там значилося: «З причини відкриття в Криму в майбутньому 1918/1919 навчального році при філіальному відділенні Київського Університету Св. Володимира прийому студентів на історико-філологічний факультет, я маю честь просити Факультет про зарахування мене приват-доцентом за кафедрою класичної філології з наданням мені права за місцем мого проживання читати лекції саме на цьому відділенні» [22]. До прохання додавалася автобіографія та список основних публікацій історика. З цього документа, написаного 29 липня 1918 р., випливає, що в цей час Олексій Миколайович вже проживав у власному будинку по вулиці Загородній в Ялті [23].

У жовтні 1918 року був утворений історико-філологічний факультет Таврійського університету, де було 16 штатних професорських посад. Першим його деканом став Олексій Миколайович, який мав солідний досвід адміністративної роботи. У складі спеціальної комісії, разом з відомим археологом Сергієм Степановичем Дложевським

(1889–1930) О. М. Деревницький розробляв навчальні плани для факультету. Протягом 1918–1920 років історико-філологічний був найбільшим факультетом Таврійського університету. На трьох його курсах навчалося понад дві тисячі студентів, що становило більше половини всіх учнів у вузі. Олексій Миколайович читав тут курси з західноєвропейської літератури [24], з історії мистецтв [25]. У 1927 році в «Автобіографії» він писав: «Після відкриття Кримського (тоді іменувався Таврійським) Університету, зайняв у ньому кафедру загальної історії (старожитностей), а також читав лекції з історії мистецтв і античних літератур, у перші три роки існування університету, перебував деканом історико-філологічного факультету» [26].

Одночасно з адміністративною і викладацькою роботою в Таврійському університеті О. М. Деревницький, який мешкав у Ялті, виконував обов'язки голови Кримського обласного архівного управління по місту Красноармійську (так була перейменована Ялта в революційні роки) [27], а також оглядав книги та рукописи з приватних мастків Південного берега Криму для поповнення бібліотеки Таврійського університету [28]. В «Автобіографії» Олексій Миколайович згадував: «У 1921 р., продовжуючи залишатися професором Університету та в якості голови Бібліотеки комітету, працював над створенням і організацією університетської фундаментальної бібліотеки, виконував також цілий ряд спеціальних доручень Кримнаркомосу: був консультантом Ялтинської Центральної бібліотеки, Членом Сімферопольського Обласного архіву, представником Обласного архівного управління у м. Ялті, членом Кримохорісу, лектором при санаторіях Ялтинського Райкурупра тощо» [29].

Олексій Миколайович активно включився в роботу найстарішої та найавторитетнішої місцевої спілки краєзнавців – Таврійської вченої архівної комісії. Важливою його краєзнавчою публікацією є надрукований на сторінках «Известий» Комісії некролог видному досліднику Криму, професору Університету Св. Володимира Юліану Андрійовичу Кулаковському [30]. На засіданнях Комісії, крім повідомлення про наукову діяльність Ю. А. Кулаковського, О. М. Деревницький виступив з доповідями, присвяченими пам'яті відомих учених-кримознавців: Олександра Львовича Бергье-Делагарда, в якому зупинився на його участі в роботі Одеського товариства історії та старожитностей (22 березня 1920 року), Ернеста Романовича фон-Штерна (16 листопада 1924 року), Олексія Івановича Соболевського (7 червня 1929 року).

Деканську службу О. М. Деревницького було припинено в 1920 році після остаточного встановлення Радянської влади в Криму та рішення Кримського обкому РКП(б) про закриття історико-філологічного факультету. Олексій Миколайович продовжував роботу у вузі (з січня 1921 року – Кримський університет, потім (з 1925-го) – Кримський педагогічний інститут імені товариша М. В. Фрунзе), читав історичні дисципліни на інших факультетах.

Листування кримського вузу з московським керівництвом, що збереглося, проливає світло на непрості перипетії працевлаштування О. М. Деревницького. Так, не відразу йому вдалося отримати місце професора кафедри мистецтв Сходу. 20 липня 1922 р. в отриманому з Москви листі на ім'я ректора Кримського університету (копія були відіслана декану Східного факультету) говорилося:

«Відділ Соціально-економічної Освіти на підставі відношення Секретаріату Акцентру № 889 повідомляє, що Науково-Політична Секція ГВР у Засіданні 30 червня 1922 постановила:

Клопотання Кримського Державного Університету про затвердження О. М. Деревницького професора Східного факультету цього університету по кафедрі історії мистецтв Сходу – відхилити, тому що з представлених матеріалів не видно, що О. М. Деревницький є фахівцем в галузі мистецтв Сходу» [31].

У зв'язку з цим надзвичайно цікавою є записка з цієї ж архівної справи професора Східного факультету Кримського університету Бекіра Вагаповіча Чобанзаде (1893–1937), що датована 6 жовтня 1922 року, метою якої було підтримати затвердження О. М. Деревницького на посаді професора кафедри мистецтв Сходу Східного факультету. Приводимо її текст:

«Переймаючись в якості представника культурних інтересів татарського населення Криму найбільш серйозною постановкою викладання на Східному факультеті Кримського Університету ім. т. Фрунзе, я вважаю за необхідне просити про те, щоб питання про затвердження О. М. Деревницького, обраного Східним факультетом на кафедру історії мусульманського мистецтва, було знову збуджене і розв'язане в сприятливому сенсі.

При цьому я вважаю за потрібне повідомити для подання Головнопрофосу наступні міркування. Професор Деревницький є старим, досвідченим і заслуженим працівником в галузі історії мистецтва взагалі і східного, особливо мусульманського мистецтва, зокрема. Починаючи з 1889 року, протягом кількох років, він займав кафедру історії та теорії мистецтва в Харківському університеті, працював з питань мистецтва за кордоном,

між іншим і в Константинополі, де в 1893 році займався в Оттоманському музеї та в Картинній галереї палацу Долма-Бахче під керівництвом відомого знавця мистецтва Тамди-бея і його брата хранителя музею Таміл-бея. Свої поїздки на схід до Малої Азії, Константинополь і Грецію проф. Деревницький відновлював і після того неодноразово, а нині він займається мусульманської археологією Криму, татарським орнаментом, старожитностями Бахчисарая та з 1918 р. читає лекції з історії Сходу в Кримському університеті. Йому належить велика кількість друкованих праць з мистецтва, з яких одна була видана в Берліні і премійована Російським Археологічним Товариством.

Останнім часом професор Деревницький брав участь у створенні Східного музею в м. Ялті і прочитав у ньому понад 40 лекцій для відвідувачів музею, – татар, екскурсантів червоноармійців і курортних хворих.

Беручи все це до уваги, так само маючи на увазі той науковий авторитет і тверезе ставлення до справи, яку здобули проф. Деревницькому прихильність і повагу всіх місцевих культурних груп, я від імені Татуправління КримНаркомосу прошу Вас, тов. ректор, підтримати в Москві клопотання про затвердження проф. Деревницького по кафедрі історії мусульманського мистецтва на Східному факультеті» [32].

З 16 червня 1922 О. М. Деревницький очолив Бібліотечний комітет Кримського університету. На цій посаді Олексій Миколайович змінив професора І. А. Лінниченко [33].

Цікаву характеристику науково-педагогічної діяльності О. М. Деревницького в Кримському університеті містять матеріали архівного фонду Головного професу, що відклалися в Державному архіві Російської Федерації. Зокрема, в документах справи «Листування з Кримським університетом про затвердження на посаді викладацького складу, відгуки про наукові праці, відомості про особовий склад та відомості обліку тарифних одиниць», датованої 1924 роком, читаємо:

«На виконання циркулярного розпорядження Головного професу від 2-го листопада 1923-го року за №29372 Президія Педагогічного Факультету Кримського Університету представляє Головному професу список усіх професорів і викладачів Факультету, які досягли граничного віку, і клопочеться про дозвіл усім переліченим особам продовжувати свою науково-педагогічну діяльність в присвоєному їм званні на подальший час за такими мотивами:

Професор Олексій Миколайович Деревницький <...>, будучи абсолютно здоровим, в даний час читає за дорученням Факультету чотири відповідальних курси – Введення до вивчення мистецтв у зв'язку з їх історією, Історію Первісної культури і старо-

давніх культур, Історію Середньовічної культури, фольклор, загалом 12 годин на тиждень, веде практичні заняття зі студентами і продовжує особисто науково-дослідницьку роботу. У складі Факультету немає особи, якій по різнобічності знань і серйозності дослідницького інтересу можна було б у разі звільнення професора Деревницького доручити ведення занять із зазначених вище предметів, які, у разі вибуття професора Деревницького, не можуть бути забезпечені. Професор О. М. Деревницький особисто також бажає продовжувати роботу в Університеті» [34]. У своїй «Автобіографії» О. М. Деревницький лаконічно написав про цей період: «У 1922 р. постановою Державного Вченої ради від 14-го жовтня був затверджений на посаді професора історії мистецтв на Східному факультеті Кримського Університету і в тому ж році (пропозицією від 2 вересня № 4850) був затверджений Колегією Кримнаркомосу членом Мистецького комітету Академічної ради Кримського Народного Комісаріату Освіти, а в 1923 р. розпорядженням Головного професу (від 10 грудня за № 31598) був затверджений на посаді професора кафедри історії мистецтв Кримського Інституту Спеціальних Культур із залишенням на посаді професора Кримського університету і перебував на ній до переміщення Інституту до Краснодару; в 1924 р. (18 березня) постановою Одеської Археологічної Комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук обраний дійсним членом цієї комісії» [35].

У 20-х роках ХХ століття О. М. Деревницький був активним учасником краєзнавчого руху, що широко розгорнувся в Криму. Він був дійсним членом Таврійського товариства історії, археології та етнографії. У вересні 1926 року Олексій Миколайович представляв цю краєзнавчу організацію на Всесоюзній археологічній конференції в Керчі і виступив там з великою доповіддю про археологічні дослідження Пантікапея. У 1927 році краєзнавець увійшов до складу оргкомісії з підготовки Другої конференції археологів СРСР у Херсонесі, присвяченій сторіччю початку розкопок на місці стародавнього Херсонеса. Цей науковий симпозіум став знаменною віхою в історії вивчення Криму. На нього з'їхалися провідні вітчизняні кримознавці. Під редакцією О. М. Деревницького, К. Е. Гриневича та М. Л. Ернста вийшла збірка тезисів наукових доповідей конференції [36]. Олексій Миколайович виступив там з доповіддю «Херсонесские коропласты» [37].

Професор О. М. Деревницький, як і більша частина його колег, однозначно негативно сприйняв

призначення ректором Кримського педагогічного інституту асистента С. Т. Бобришева, який читав у вузі історію ВКП(б). Наприкінці 1927 року на перевиборах ректора та проректора з навчальної частини професура, що була організована О. М. Деревецьким, надала організований опір кандидатурам, запропонованим обкомом партії. Показово, що у складеній Кримським обкомом ВКП(б) довідці «Професура и преподавательский состав Крымского педагогического института» О. М. Деревецький охарактеризований як «політичний нахненник, організатор і вождь антирадянських елементів тутешньої професури», а професор А. К. Синопалов, що був до цього проректором з навчальної частини – як «його ставленик, вірний прикажчик і авантюрист» [38]. Звичайно, невеликій групі професорів не вдалося переламати ситуацію в інституті. Директором інституту був обраний викладач соціології та педагогіки Григорій Петрович Вейсберг [39]. Професора А. К. Синопалова, не без допомоги обкому партії, прибрали з інституту, і він шукав роботу в Москві. «З його від'їздом із Сімферополя, – говорилося в довідці обкому партії, – атмосфера в педінституті значно розрядилася, О. М. Деревецький і той зовсім затих, і в даний час робота в інституті увійшла в нормальну колію» [40].

На жаль, О. М. Деревецького не оминула гірка доля більшої частини представників дорадянської академічної школи. У травні 1934 року обком партії прийняв постанову, в якій ставилося завдання «провести систематичні викриття перекручень і ворожих виступів викладачів Кримського педінституту, що протягують до останніх днів чужу іде-

ологію» [41]. Серед таких учених однією з перших значилося прізвище О. М. Деревецького [42].

Після відходу О. М. Деревецького з університету всі біографічні відомості про нього обриваються. Відомо лише, що проживав він у Ялті. Землю в Ялті О. М. Деревецький купив ще 25 жовтня 1907 року. У той же день на ділянці було розпочато будівництво будинку за проектом інженера Тарасова. Цей красивий особняк (будинок № 15 по вулиці Загородній) зберігся [43]. На жаль, безслідно зник науковий архів Олексія Миколайовича. У зв'язку з цим безсумнівний інтерес представляють документи, що зберігаються у фондах Ялтинського державного історико-літературного музею [44], – фрагменти особистого та службового листування вченого за різні роки (кінець XIX століття – 20-ті роки XX століття), його особисті документи, зокрема квиток члена профспілки службовців Таврійського університету, підписаний головою профспілки Борисом Дмитровичем Грековим, виданий 2 травня 1919 року [45], документи про наукову роботу в Криму з організації наукових конференцій, діяльність з конфіскації антикварних речей, книг з приватних дач у Криму, службу на посаді керівника архівного управління по місту Красноармійську (Ялті) [46].

На початку 1941 року Олексій Миколайович переїхав до Москви, до дочки Ольги. Життя вченого обірвалося в 1943 році. У 80-і рр. XX століття Ольга Олексіївна (дочка О. М. Деревецького) передала на зберігання до фондів Ялтинського історико-літературного музею частину особистих речей, документів і книг батька. Творча спадщина кримознавця ще чекає свого прискіпливого дослідника.

Джерела та література

1. *Непомнящий А. А.* Слово о первом декане: А. Н. Деревецкий // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 1999. – Т. 12 (51), № 1. – С. 100–105.
2. *Нетушин И. В.* Деревецкий Алексей Николаевич // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Харьков, 1908. – Отд. 2: Биографический словарь профессоров и преподавателей. – С. 212–215.
3. *Ізбаши Т. О.* Деревецький Олексій Миколайович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. словн. – 2 вид.: У 4-х т. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 1: Ректори. – С. 44–48.
4. *Нетушин И. В.* Вказ. соч. – С. 213.
5. Санкт-Петербургська філія Архіву РАН (далі – ПФАРАН), ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 58.
6. Там само, арк. 59–60.
7. Русская интеллигенция: автобиографии и библиографические документы в собрании С. А. Венгерова: аннот. указ. / под ред. В. А. Мыслякова: в 2 т. – СПб.: Наука, 2001. – Т. 1. – С. 366–367.
8. Историческая хроника // Историческое обозрение: сб. Исторического об-ва при имп. Санкт-Петербургском ун-те. – СПб., 1892. – Т. 4. – С. 344.
9. *Зеленогорский Ф.* [Рецензия] // Журнал Министерства народного просвещения. – 1892. – № 4, отд. 2. – С. 406–416. – Рец. на кн.: *Деревецкий А. Н.* О начале историко-литературных занятий в древней Греции. – Харьков, 1891. – 226 с.
10. Держархів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 45, оп. 8 (1894 р.), спр. 61.

11. Там само, спр. 16, арк. 257–259.
12. Там само, оп. 8 (1899 р.), спр. 16, арк. 43.
13. Там само, оп. 8 (1894 р.), спр. 26, арк. 39, 41–42, 84, 134, 212; оп. 8 (1896 р.), спр. 26, арк. 187.
14. Там само, ф. 93, оп. 1, спр. 121, арк. 19.
15. *Деревицкий А.* Несколько греческих статуэток из собраний Одесского общества истории и древностей и Ал. Ив. Нелидова // ЗООИД. – 1895. – Т. 18. – С. 203–250.
16. *Аппельрот В. Г.* [Рецензия] // Филологическое обозрение. – 1895. – Т. 9, отд. 2. – С. 95–97. – Рец. на кн.: *Деревицкий А.* Несколько статуэток из собраний Одесского общества истории и древностей и Ал. Ив. Нелидова. – Одесса, 1895.
17. *Деревицкий А.* О раскопках г. Дирина в Чокрак-Мама и Куль-Тепе // ЗООИД. – Одесса, 1896. – Т. 19, отд. 3. – С. 46–51.
18. *Спасский А. Н.* Чествование бывшего попечителя Казанского учебного округа тайного советника А. Н. Деревницкого, устроенное в г. Казани его бывшими сослуживцами по округу в январе – апреле 1912 г. – Казань, 1912. – 56 с.; *Черказьянова И. В.* Институт попечителей учебных округов на рубеже XIX – XX вв. : к проблеме ученого во власти // Культура и интеллигенция России между рубежами веков : метаморфозы творчества. Интеллектуальные ландшафты (конец XIX в. – начало XXI в.): Мат-лы V Всерос. научн. конф. с межд. участием, посв. 10-летию Сибирского филиала Российского ин-та культурологии МК РФ. – Омск, 2003. – С. 229–232.
19. ДАОО, ф. 153, оп. 1, спр. 291, арк. 1–2.
20. Див. про це: *Непомнящий А. А.* Основание Таврического университета // Alma Mater : Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції, 1917–1920 : мат-ли, документи, спогади : у 2 кн. – Київ, Прайм, 2001. – Кн. 2 : Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – С. 341–342; *Непомнящий А. А.* Арсений Маркевич в Таврическом университете : к 150-летию со дня рождения ученого // Историческое наследие Крыма. – 2005. – № 9. – С. 148–154.
21. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
22. Там само, арк. 14–15.
23. Там само, арк. 15.
24. Крымский педагогический институт имени М. Ф. Фрунзе, 1918–1928. – Симферополь, 1928. – С. 10.
25. *Маркевич А. И.* Краткий исторический очерк возникновения Таврического университета // Известия Крымского пед. ин-та им. М. В. Фрунзе. – Симферополь, 1927. – Кн. 1. – С. 11.
26. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
27. Ялтинський держ. історико-літературний музей (далі – ЯДІЛМ), кп. 39606, спр. 5261.
28. Там само, кп. 39602, спр. 5062.
29. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
30. *Деревицкий А. Н.* Ю. А. Кулаковский : некролог // ИТУАК. – Симферополь, 1920. – № 57. – С. 324–336.
31. Держархів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф. А-1565, оп. 3, спр. 192, арк. 15.
32. Там само, арк. 24–24 зв.
33. Див.: *Деревицкий А. Н., Марков В. М.* Отчет о состоянии и деятельности библиотеки Крымского университета с 10 октября 1921 г. по 1 октября 1922 г. // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. сер. : «История». – 2005. – Т. 18 (57), № 1. – С. 212–215.
34. ДАРФ, ф. А-1565, оп. 3, спр. 303, арк. 173.
35. ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 217, арк. 59 зв.
36. Вторая конференция археологов СССР в Херсонесе, 10–13 сентября 1927 года : по случаю столетия Херсонесских раскопок / под ред. *А. Н. Деревницкого, К. Э. Гриневича, Н. Л. Эрнста;* Херсонесский музей. – Севастополь, 1927. – 67 с.
37. Там само. – С. 36–39.
38. *Дементьев Н. Е., Непомнящий А. А.* Крымский государственный педагогический институт в 1925–1941 годах // История Таврического университета / под ред. *Н. В. Багрова.* – Киев : Либідь, 2003. – С. 75.
39. Див. про нього: Научные работники Крыма : справочник / Крымская секция научных работников; Сост. *А. А. Танатар.* – Симферополь, 1927. – С. 5; *Урсу Д. П.* Профессори Таврийского университета (1918–1941) : біографічні нариси / вступ. ст. *В. В. Лаврова.* – Симферополь, 2005. – С. 97.
40. *Дементьев Н. Е., Непомнящий А. А.* Вказ. соч. – С. 75.
41. *Урсу Д. П.* Востоковедение и востоковеды Крыма (1918–1941) // Востоковедный сборник / Таврический экологический ин-т. – Симферополь, 1997. – Вып. 1. – С. 26; *Урсу Д. П.* Профессори Таврийского университета, 1918–1941 : біограф. нариси / Таврийський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Симферополь, 2005. – С. 49.
42. Див. також: *Урсу Д. П.* Трагедия крымской науки и культуры // Кримські татари: Історія і сучасність : до 50-річчя депортації кримсько-татарського народу: Матеріали міжнародно-ї наук. конф. – Київ, 1995. – С. 182.

43. *Ливицкая З. Г.* О профессоре А. Н. Деревницком, первом декане историко-филологического факультета Таврического университета // Пилигримы Крыма. Осень '2000 : путешествия по Крыму, путешественники о Крыме : V Крымская межд. науч.-практ. конф. : в 2 т. – Симферополь: Крымский архив, 2001. – Т. 1. – С. 107–111.
44. ЯДІЛМ, кп. 39596, спр. 5058; кп. 39599, спр. 5061; кп. 39595, спр. 5057; кп. 39593, спр. 5055; кп. 39594, спр. 5056.
45. Там само, кп. 39603, спр. 5063.
46. Див. докладніше: *Непомнящий А. А.* Українські історики та вивчення Криму в 1918 р. // Студії зархівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 200–201.

Андрей Непомнящий

Забытый подвижник образовательного краеведения: Алексей Деревницкий

На основе архивных материалов Санкт-Петербурга, Киева, Симферополя, Москвы, Ялты воссоздан вклад в развитие крымоведения крупного украинского историка Алексея Деревницкого. Освещен наименее исследованный – крымский период жизни ученого.

Ключевые слова: А. Н. Деревницкий, крымоведение, Таврический университет (пединститут).

Andriy Nepomnyaschy

Unremembered devotee of the educational local history: Oleksiy Derevytskyi

On the basis of archival material of St. Petersburg, Kyiv, Simferopol, Moscow, Yalta contribution to the development of Crimean studies of prominent Ukrainian historian Oleksiy Derevytskyi was restored. The most undeveloped, Crimean period of the scientist's life was elucidated.

Key words: O. Derevytskyi, Crimean studies, Taurida University (Pedagogical institute).

УДК 929(477)

Маріанна Ласінська, Олександр Тригуб (м. Миколаїв)

ДОЛЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ (МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЛАГУТА)

У роботі простежується доля відомого миколаївського педагога-краєзнавця 1920–30-х років Миколи Дмитровича Лагута (1895–1937). Показано його науково-педагогічну роботу та працю на краєзнавчій ниві.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавець, Миколаївщина, Микола Лагута, репресії.

Значну роль в українському краєзнавчому русі грали педагоги навчальних закладів різного рівня. Одним із таких представників на Миколаївщині був відомий освітянин Микола Дмитрович Лагута (1895–1937), який не лише популяризував любов до всього українського – мови, культури, історії, а й любов та повагу до історії рідної землі, «малої Батьківщини», якою була для багатьох миколаївська земля.

Постать М. Лагута стала привертати увагу миколаївських дослідників з набуттям Україною незалежності та початком масового вивчення кримінальних справ, що зберігалися в архівосховищах Служби безпеки України [1]. Головну увагу дослідники звертали на репресії по відношенню до славетного краєзнавця, мало уваги приділяючи його творчому спадку. Завдання заповнити цю лакуну і ставлять перед собою автори.

Відомий краєзнавець, археолог і педагог Микола Дмитрович Лагута народився 22 листопада 1895 року в м. Миколаєві в родині звичайних робітників-міщан. Навчався спочатку в початковій школі, а потім у Миколаївській Олександрівській гімназії, по закінченню її у 1915 році вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. У 1916 році перевівся до Новоросійського університету на однойменний факультет [2]. Револьюційні події 1917 року стали нездоланною перепоною для завершення освіти, закінчити навчання йому так і не довелося.

У 1918 році він повертається до Миколаєва, де проживає на вулиці 4-й Слобідській, 28 у будинку, котрий лишився йому у спадок від батьків. Після виборів до Директорії 16 грудня 1918 року він входить до складу Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій від кооперативів. Як представник